

gradov in plemstva. To je gotovo eden poglavitnih vzrokov za izjemen »tržni« uspeh že dolgo razprodane knjige, ob tem pa je ostal sintetični, vsekakor osrednji del študije pri večini bralcev nekoliko zapostavljen.

Morda so podobna razmišljanja vodila avtorja, ki v drugi, osveženi izdaji svoja sintetična dognanja nedvoumno (tudi fizično) postavlja v ospredje. Obenem je nekoliko posegel v samo zasnovo knjige. V nasprotju s predhodno verzijo, ki osvetljuje tematiko z vidika privilegiranih družbenih slojev (plemstva in mestnega patriciata) v povezavi z njihovimi bivališči (posestjo) na eni strani v podeželskem in na drugi v urbanem okolju, daje sedaj prednost odnosu med gradovi in njihovimi posestniki (plemstvom in vrhnjim slojem meščanstva) v širšem družbenem kontekstu. Pri tem ga bolj kot gospodarska vloga, povezana z nadzorom primarne produkcije, zanima vloga gradu kot centra, odraza in izvoda politične moči, elementa teritorialne in rodbinske politike in podobno.

Bralec bo v Kosovi študiji našel odgovore na tozadevna vprašanja, ki so se v preteklega pol stoletja izbrusila v evropski, predvsem nemško piščoči historiografiji, tokrat aplicirana na specifične razmere in konkretne primere v slovenskem prostoru. Glavni poudarki se nanašajo na vznik gradov ter pravno in politično regulacijo njihove gradnje, vlogo gradov v dinastični (deželni) politiki, lastninsko-posesstne oblike (problem fevdov in alodov), različne tipe grajske uprave (njihove značilnosti in razširjenost), pomen in vlogo gradov na nepremičninskem trgu ter na vpetost plemiškega življenja med grad, vas in mesto in s tem povezan problem patriciata v osrednjeslovenskem prostoru. Z umestitvijo težišča raziskave v 13. in 14. stoletje, je Dušan Kos na eni strani sledil zadovoljivi ohranjenosti in dostopnosti virov, na drugi pa zavestno posegel v obravnavo obdobja, ki ga po pravici ocenjuje za prelomno z ozirom na ustroj srednjeveške družbe. Tako je njegova študija o gradovih obenem tudi študija o preobrazbi plemstva v slovenskem prostoru, ki so ga v začetku obravnavanega obdobja zaznamovali predvsem ministerialni odnosi, iz njega pa je izšlo kot biološko prenovljen in prevetren sloj klientel, ki so jih posamezni dinasti priklenili nase predvsem z gospodarskimi oz. službenimi vezmi.

V analitičnem delu avtor predstavlja blizu dvesto gradov osrednjeslovenskega prostora. Z ozirom na prvo izdajo je katalog bogatejši za dobro desetino gesel, pritegnjenih iz tokrat precej zgoščenega poglavja *Patriciat: plemstvo ali/in meščanstvo* (v novi izdaji: *Problem kontinentalnega patriciata*). Med številnimi manjšimi spremembami (predvsem dopolnili) se najopaznejša nanaša na grad Miltenberk z nepojasnjeno lokacijo, kjer se je Kos tokrat odločil v prid kranjski (v zgornjem toku Mirne) na račun štajerske (v bližini Vojnika). Opise gradov dopolnjujejo številne fotografije in historične upodobitve, predvsem pa so dobrodošle fotografije pečatov nekaterih grajskih posestnikov s podobami rodbinskih grbov in genealoške preglednice; novost je tudi pet tematskih zemljevidov, ki pregledno ilustrirajo nastanek gradov ter lastniško in posesstniško stanje v začetku 13. oziroma 15. stoletja. Vsi ti dodatki skupaj z različnimi kazali (med katerimi pa pogrešamo imenski register) dvigujejo uporabnost knjigi, ki se in se bo verjetno tudi v prihodnje uporabljala kot priročnik.

Matjaž Bizjak

Sima Ćirković, Desanka Kovačević–Kojić, Ruža Ćuk, *Staro srpsko rudarstvo*. Beograd : Vukova zadužbina, Novi Sad : Prometej, 2002. 262 strani.

Trije vodilni srbski medievisti, ki so prav proučevanju starega srbskega rudarstva posvetili veliko svojega raziskovalnega dela in rezultate teh raziskav objavili v številnih razpravah in študijah, so se odločili, da te izsledke objavijo v pregledni in strnjeni obliki brez obsežnega znanstvenega aparata v opombah. Knjiga nudi povezan sistematičen in uravnotežen prikaz vsega, kar je znano o starem srbskem rudarstvu. Avtorji časovno obdelajo rudarstvo od antičnih časov, preko obdobja srednjeveške srbske in bosanske države, njunega propada, prehoda pod turško nadoblast vse do Dunajske vojne (1683–1699), ko rudarstvo zamre. Celotna snov je obdelana v štirinajstih poglavjih. Pri vsakem poglavju je naveden avtor (pri štirih Ruža Ćuk, pri štirih Desanka Kovačević–Kojić, pri šestih Sima Ćirković). Naj pripomnim, da avtorji razvoj staro srbskega rudarstva ne obravnavajo samo na področju srednjeveške srbske, ampak tudi na področju srednjeveške bosanske države, kajti obe področji v gospodarskem in

tehničnem področju predstavljajo celoto. Zato je pojem staro srbsko rudarstvo treba razumeti širše in ne v etničnem smislu.

O starem srbskem rudarstvu se je v ustnem izročilu ohranilo zelo malo spomina. Domačih arhivskih virov ni. Zato največ gradiva nudijo arhivi izven srbskega in bosanskega ozemlja. Največ arhivske gradiva se je ohranilo v Dubrovniškem arhivu. Predvsem se produkti srbskih in bosanskih rudnikov omenjajo v zvezi s trgovskimi in podjetniškimi posli, tehniko rudarjenja pojasnjujejo predpisi in poročila iz turškega obdobja, rudarsko pravo pa vsebujejo srbski in turški zakonodajni teksti. Materialne ostanke odkrivajo rudarski strokovnjaki in arheologi. Lingvisti pa se soočajo s srednjeveško rudarsko toponomastiko.

Šele sredi 19. stoletja se je začelo v Srbiji intenzivno raziskovati staro rudarstvo. Pionir na tem področju je bil Konstantin Jireček, ki je v delu »Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku« (1879) opozoril na gradivo, ki ga je odkrival v Dubrovniškem arhivu. Šele sredi 20. stoletja se je nadaljevalo z intenzivnejšim raziskovanjem te gospodarske panoge v starejših obdobjih v Srbiji in Bosni. S sistematičnimi raziskavami gradiva v Dubrovniškem arhivu je Jirečkove rezultate nadgrajeval Mihajlo Dinić z obsežnimi študijami o rudnikih v Srebrenici, Rudniku, Novem Brdu in Trepči. Učenci njegove »šole« (med njih štejejo tudi avtorje knjige) so z raziskovanji nadaljevali in v številni specialnih študijah dopolnjevali že znano sliko. K temu so svoj delež dodali tudi turkologi, ki so izdali serijo turških virov in se v poglobljenih študija dotaknili tudi srbskega rudarstva v obdobju turške oblasti.

Avtorji knjige ugotavljajo, da obstaja neskladje v dokumentaciji pri proučevanju zgodovine rudarstva med rudarstvom plemenitih in barvnih kovin ter rudarstvom železa. Čeprav obe veji rudarstva pripadata isti vrsti gospodarske aktivnosti in imajo celo vrsto skupnih značilnosti, vseeno prevladujejo posebnosti, ki ju ločujejo. Železo je mnogo manj privlačilo tiste, ki so pisali dokumente, kot srebro ali svinec ter je zaradi tega manj opazno v sliki srednjeveškega gospodarstva. Zato je tudi rudarstvo srebra in barvnih kovin v knjigi določalo tematsko strukturo in kompozicijo knjige. Rudarstvo železa so avtorji vključili le na tistih mestih, kjer so pridobivanje železa lahko osvetlili z dokumentacijo.

Ker so se avtorji odpovedali znanstvenemu aparatu z navedbo virov, so v končnem poglavju izčrpno navedli pregled virov in literature, ki so bili podlaga njihovim izvajanjem. Svoje utemeljitve so posredovali tudi preko tabel, preglednic in odlomkov iz gradiva. Temu je bil namenjen tudi kartografski (razprostranjenost rudnikov po posameznih okoliših) in ilustrativni material.

V osmih poglavjih so prikazali kronološki pregled razvoja srbskih rudnikov od antičnega obdobja do propada rudarstva v času Velike selitve Srbov (1690), v šestih poglavjih pa so obravnavali splošna tehnična in teoretična vprašanja povezana z rudarstvom. Kronološki pregled začenjajo s prazgodovinskim obdobjem. V zadnjih desetletjih so bila na področjih centralne in vzhodne Srbije opravljena sistematična geološka in arheološka raziskovanja. Na podlagi materialnih ostankov je rudnik na Rudnoj Galvi datiran v obdobje zgodnjega eneolita, ki se uvršča med najstarejše ohranjene spomenike starega rudarstva v jugovzhodni Evropi. Rudna bogastva balkanskih planin so poznana in v veliki meri izkoriščana v antični dobi. O rimskem rudarstvu so v provincah (predvsem v Meziji) ostala številna pričevanja. Rimljani so pridobivali na Balkanu ogromne količine različnih kovin, predvsem zlato, srebro in baker. Te žlahne kovine so pošiljali v kovnico denarja v Rim. Svinec so v veliki meri uporabljali v gradbeništvu in industriji, medtem ko so iz železa izdelovali orožje v lokalnih delavnicah. Napadi Slovanov in Obrov proti koncu 6. stoletja in masovna kolonizacija Slovanov v 7. stoletju so povzročili propad antičnega rudarstva na Balkanu.

Prekinitve od razvitega antičnega rudarstva do srednjeveške rudarske proizvodnje v Srbiji in Bosni je trajala nekaj stoletij, čeprav je že v času prvih Nemanjičev morala v Srbiji obstajati predelava kovin. Šele s prihodom nemških rudarjev Sasov sredi 13. stoletja se je začela sistematična rudarska proizvodnja v srednjeveški Srbiji. Kmalu so bili obnovljeni mnogi zapuščeni antični rudniki najprej v Srbiji, nato še v Bosni. Lahko bi rekli, da gre za kontinuiteto. Prihod Sasov pomeni občuten napredek pri eksploataciji rudnega bogastva in novo orientacijo pri iskanju rude. Lahko rečemo, da so Sasi odločilno vplivali na celoten gospodarski vzpon Srbije in Bosne konec 13. in v 14. stoletju. Še vedno pa nimamo dokončnega odgovora odkod so prišli Sasi in pod kakšnimi okoliščinami so se naselili v Srbiji. Obstajata dve tezi: 1. da so Sasi prišli v času prvega tatarskega vdora 1241–42 iz Erdelja, kjer so se predhodno naselili, in 2. prišli kot skupina kolonistov na poziv srbskega kralja Uroša I. (1243–1276). Zgodovinarji zagovarjajo predvsem drugo tezo. Kralj naj bi jim obljubil privilegije za svobodno delovanje. Delovati

naj bi začeli v Brskovu, ki je kot rudnik srebra postal eden prvih rudarskih in trgovskih centrov v srednjeveški Srbiji. Najstarejši sloj Sasov je bil etnično čist, bili so Nemci. Toda od sredine 14. stoletja se je proces asimilacije zelo pospešil. Naziv Sas je sčasoma izgubil prvotno etnično obeležje, in je v 14. stoletju postal sinonim za rudarja. Od konca 14. stoletja je srbsko in bosansko rudarstvo prišlo v roke domačih ljudi, ki so postali zelo znani po svojih sposobnostih in rudarskih veščinah tudi izven svoje domovine. Da so bili zelo cenjeni v Italiji, se vidi iz pisma občine mesta Siene v Italiji iz leta 1437. leta.

Brskovo je dobilo ureditev po vzoru na rudarske kraje, iz katerih so prišli Sasi. Organizirali so svojo občino na čelu s knezom, imeli so svoje sodstvo ter katoliške duhovnike. V Brskovu so v času rudarske aktivnosti, nekako do sedemdesetih let 14. stoletja, pridobivali srebro, glamsko srebro in baker. Ta proizvodnja je pritegnila tuje trgovce, predvsem iz Kotora in Dubrovnika, ki so posredovali plemenite kovine iz predelane rude na tuja tržišča, predvsem v Benetke. Rudarska proizvodnja in trgovska aktivnost v Brskovu je predstavljala zelo pomemben dohodek za srbske vladarje. Vladarjevi dohodki so izhajali iz carin in kovnice denarja, ki so jo dajali v zakup. V knjigi je navedeno, da je bila prva kovnica denarja v srednjeveški Srbiji v Brskovu. Brskovski srebrni dinar ali groš (denarius, grossus de Brescoa) se omenja v virih prvič leta 1276, torej v času vladavine kralja Dragutina. Avtor prispevka dopušča, da se je kovanje srbskega denarja začelo že pri koncu vlade kralja Uroša I. (1243–1276). Z raznimi vprašanji srbske numizmatike, kot začetek kovanja, njegove vrednosti, čistine in oblike, se je ukvarjal Gregor Čremošnik in ta vprašanja obdelal v več razpravah.¹ Na podlagi nekega akta (draške listine) iz leta 1214, v kateri se omenjajo »srbski perperji« (Yperperi Sclauonie) je bil Čremošnik mnenja, da je imela Srbija lasten denar že v času vlade kralja Štefana Prvovenčanega. Sigurno pa je, da je njegov sin Štefan Radoslav koval bakren denar. To potrjujejo tudi arheološka izkopavanja (od 1272 dalje) trdnjave Stari Ras na gradini na sotočju Sebečevske reke in reke Raške 11 km od Novega Pazarja. Odkrili so 25 primerkov skledastega denarja kralja Radoslava. Na osnovi analize legure so arheologi ugotovili, da je kovina iz katere je bil kovan Radoslavov denar iz Brskova. Prvi srbski srebrni denar ni bil v obtoku le v Srbiji temveč tudi izven njenih meja. Kot plačilno sredstvo je imel precejšen ugled v mednarodni trgovini in je po težini izgledu in vrednosti odgovarjal beneškemu matapanu. Konec 13. stoletja pa se je po vrednosti oddaljil od beneškega vzora. Zato so ga Benečani prepovedali na svojem ozemlju. V tej zvezi bi navedel nekatere Čremošnikove ugotovitve, ki nekoliko bolj pojasnjujejo navedbe v knjigi. Kralj Dragutin je po mnenju G. Čremošnika edinstven glede denarne politike. V času njegove kratkotrajne vlade je doživljala Srbija najbolj vratolomne valutne eksperimente. Vladarsko obdobje Dragutina je značilno glede denarne politike zaradi dveh nasprotij: prvič zaradi izredne kvalitete srbskega srebrnega denarja in drugič zaradi nenadnega padca realne vrednosti denarja. Čremošnik predpostavlja, da se je to dogajalo z namenom izvajanja določene vladarjeve fiskalne politike. V prvih letih svoje vladavine je koval novce, ki so po čistosti srebra v njih in po teži presegali najboljšo tedanje evropsko valuto, beneški matapan. Čremošnik meni, da je moral imeti Dragutin pred seboj praktični cilj. Srbija je v tem času izvažala velike količine srebra v Dubrovnik in preko njega dalje na Zahod. Carina na plemenite kovine je bila visoka in je prizadela producente, Toda v primeru, da se je izvažal srebrni denar, se carina ni plačevala. S pretvarjanjem srebra v čim večjih količinah v denar, se je Dragutin izognil izgubi, ki bi nastala zaradi carine, če bi izvažal kovino. Beneška vlada se ni takoj znašla in je šele leta 1282 prepovedala promet srbskega denarja na svojem ozemlju. Kasneje je Dragutin izredno zmanjšal čistino srebra na škodo drugih primesi, zmanjšal težo in se spustil v zelo nevarne špekulacije. Čremošnik še ugotavlja, da so v srbskem zgodovinsko pravo vprašanja kvalitete srbskega denarja vzbudila izreden interes in tudi velika nesoglasja. Predvsem je bila razgreta tista stran, ki je na srbske novce gledala kot na denar, ki je bil ves čas slabši od beneškega.

Že konec 14. in v začetku 15. stoletja so začeli Sasi odpirati rudnike tudi drugod po Srbiji. Naj navedem najpomembnejše: Rudnik, Trepča, Novo brdo, Janjevo, Črnča, Plana in Lipnik. V Bosni pa so odpirali rudnike v 14. stoletju predvsem v Srebrenici, Fojnici, Ostružnem, Kreševu, Kamenici in Olovu. Pregled delovanja posameznih rudnikov 14. stoletju je obdelan po posameznih rudarskih bazenih na področju Srbije in Bosne. Precejšnja pozornost je posvečena rudniku srebra v Novem Brdu.

¹ G. Čremošnik, Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina, SANU, Beograd 1933; isti, Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici, Slavia, VII, Praga 1928, str. 71, 72.

Turško prodiranje in napadi na Balkanu ter zasedba posameznih predelov v 15. stoletju, so vplivali na delovanje in preživetje rudnikov v Srbiji in Bosni. Določeni število rudnikov je po turški zasedbi nehalo delovati, prebivalstvo pa se je razseleno. Seveda pa niso bila vsa rudarska področja enako prizadeta. Turška ureditev je kljub spremenjenim pogojem, pripomogla k nadaljnjemu razvoju te gospodarske panoge. Spremenila se je vloga tržišča. V času samostojne srbske in bosanske države se je zlato in srebro svobodno prodajalo in izvažalo na področja, kjer je bilo povpraševanje največje. Ko so Turki zasedli neko rudarsko področje so prepovedali vsak izvoz zlata in srebra. Namesto na tržišče so plemenite kovine usmerjal izključno v državne kovnice. Podrejanje rudarske proizvodnje interesom države, je služilo vzdrževanju ogromnega državnega in vojaškega aparata. V skladu z državno ureditvijo in tradicijo so Turki rudarska mesta vključili v sultanov has. Težko je ugotoviti, ali se pod Turki odpirajo novi rudniki, ali pa gre za nova rudniška mesta v okolici starih.

Poslednji polet rudarstva v Srbiji in Bosni je zaznati v obdobju sultana Sulejmana II. Veličastnega. Temu so bili namenjeni Sulejmanovi zakonski predpisi, iz katerih je razvidno, da je bilo rudarstvo v vzponu. V njih se manifestira kontinuiran razvoj rudarstva pod turško oblastjo. Poleg zakonskih spomenikov iz časa Sulejmana II., pričajo o poletu rudarstva tudi podatki o sultanovih dohodkih iz posameznih rudnikov.

Propadanje srbskega rudarstva se je začelo pod Turki v drugi polovici 16. stoletja. V rudarskih centrih centralne Bosne je zaznati tendenco, da se nekdanji rudniki srebra spreminjajo v rudnike železa. Tudi v Srbiji je opazna orientacija na proizvodnjo železa, čeprav manj izrazito. Propadanje rudarstva so povzročile splošne razmere v Osmanskem cesarstvu v zadnjih desetletjih 16. stoletja. Monetarna kriza je prišla do izraza v devalvaciji akče v odnosu do dukata. Vse to je povezano z »revolucijo cen«, ki je v istem času pretresala gospodarstvo Evrope. Posledice pritoka poceni srebra uvoženega iz Novega sveta so vplivale tudi na pogoje v katerih so poslovali rudniki srebra v Osmanskem cesarstvu. Pri tem je treba upoštevati tudi tehnološko zastarelost proizvodnje. Prikazani so še podatki iz nekega turškega dokumenta, v katerem je naveden pregled sultanovih dohodkov iz rudarstva konec 16. in v začetku 17. stoletja. Ta dokument je dragocen zato, ker daje pregled rudarskih kapacitet Osmanskega cesarstva in kot pokazatelj relativnega deleža posameznih rudarskih centrov v celotni proizvodnji.

Splošna, tehnična, pravna in trgovska vprašanja v rudarstvu so obravnavana v šestih poglavjih. Rudarska in metalurška tehnologija sta obdelani precej podrobno. Velike so bile razlike v tehnologiji pri pridobivanju in obdelavi posameznih rud. Pridobivanje železa se je razvijalo kot obrtna dejavnost s tradicionalnim orodjem in priborom. Pri plemenitih in barvnih kovinah pa je bil postopek precej drugačen. Iskalci rude so morali reševati številne težke in organizacijske probleme. Za postopek odkrivanja in pridobivanja rude se je ohranila bogata terminologija, ki je po večni nemškega izvora (šurf, ceh, šiht), kar ponovno dokazuje, da so jo uvajali Sasi. V poglavju sledimo postopku od odkrivanja rude, meritve rudnega polja, razporeditve horizontov, opis orodja in opreme. Seznanjeni smo tudi do kakšne globine so lahko prišli rudarji pri takratnem tehničnem znanju. Opisane so nevarnosti za rudarje in rudarske nesreče. Obstajale so tudi različne kvalifikacije za rudarje in tehnične strokovnjake. V procesu predelave rude so imele pomembno vlogo topilnice. Srednjeveške peči ta topljenje rud so bili stalni in trajni objekti, ki so morali biti zgrajeni v neposredni bližini tekoče, kar za rudnike ni bil pogoj. Že takrat so se v zvezi z metalurški objekti pojavila ekološka gibanja. V Srebrenici je zaradi topilnic in drugih objektov za predelavo rude prišlo do onesnaženja zraka do takšne mere, da je dubrovniška vlada od despota Đurđa Brankivića zahtevala, da se peči umaknejo iz Srebrenice.

Zelo pregledno je poglavje o proizvodih srbskih rudnikov in postopkih trgovanja z njimi. Dubrovniški in kotorski trgovci so bili glavni kupci proizvodov srbskih in bosanskih rudnikov in glavni nosilci trgovine s kovinami. Ukvarjali so se s posredniško trgovino. Najpogosteje so se združevali v trgovske družbe. Veliko pozornost so avtorji knjige posvetili kvantifikaciji rudarske proizvodnje in njihovega izvoza. Posebno se v knjigi ukvarjajo z glamskim srebrom in cenami srebra. Poleg srebra se je v Srbiji v velikih količinah pridobival baker v Bosni pa svinec. Eden od proizvodov srbskega in bosanskega rudarstva je bila tudi gleta (terra gleta, terra gheta). V knjigi je pojasnjen način pridobivanja glete. Pridobivala se je pri prvi topitvi svinčeve rude. Nastajala je pri metalurškem procesu kot stranski produkt. Gleta ali glaj je torej svinčev oksid (PbO – litarg), ki so ga uporabljali v različne namene. Avtor poglavja omenja uporabo v medicini in kozmetiki. Ferdo Gestrin je prišel pri svojih raziskavah do podobnih ugotovitev. Iz slovenskih dežel so med drugimi surovinami izvažali v Italijo tudi svinčev glaj. Uporabljali naj bi ga v lončarstvu za glazuro, pri slikanju porcelana in stekla in predvsem kot barvilo.²

To dokazuje tudi podatek v kreditni pogodbi med Dubrovčanoma krojačem Frankom Dobrijekovićem in zlatarjem Marinom Ratkovićem. Franko potrjuje, da je prejel od Marina trgovsko blago v vrednosti 300 perperjev, med drugim »pellibus montovinis albis et tinctis terra glete«.³

Priroda rudarskih poslov, predvsem prepletenost rudarskih obratov, nato reševanje težkih tehničnih vprašanj je zahtevalo, da se postopka izkoriščanja rudnega bogastva lotijo ljudje, ki se med seboj povezujejo. Vlaganja v takšne projekte so bila negotova in nepredvidljiva. Toda če je bil vložek kronan z uspehom, bi bil donos večji kot pri kateri koli drugi naložbi. Osnovna enota, ki se je lotila rudarjenja, je bila družina, skupina rudarjev, ki so sami delali in sami nosili stroške za potreben material. V razvoju rudarskih družin je imelo dolgosežne posledice vključevanje v družine tistih, ki sami niso sodelovali pri rudarskem delu, ampak so sodelovali le s financiranjem. Na ta način so si pridobili vse pravice članov družine. Ta način združevanja pa je povzročal zelo komplicirane odnose med delavci in financerji. O medsebojnih odnosih in razreševanju sporov so v začetku reševali po pravih običajnega prava, pozneje na podlagi zakonskih predpisov. Avtorji tudi ugotavljajo, da je treba upoštevati okolico rudnikov, ki je oskrbovala rudnike s »strateškim« materialom (oglje, gradbeni les, loj, kože, orodje in vrvi) ter z življenjskimi potrebščinami. Skoraj nemogoče je ugotoviti, koliko ljudi je svojo existenco vezalo na dohodke od dela v rudarskih centrih, od dela na proizvodnji potrebnih materialov in trgovsko posredovanje.

Med drugim si avtorji v knjigi tudi zastavljajo vprašanje, ali se da vsaj približno ugotoviti, kolikšen je moral biti obseg proizvodnje srebra v srbskih in bosanskih rudnikih. Pristop k problematiki kaže na inovativnost glede metode. V tem pogledu je zanimiva ohranjena knjiga nadzornika dubrovnške kovnice denarja za leto 1422. Glede izvoza velikih količin srebra pa zavzemajo posebno mesto trgovske knjige bratov Kabužić, članov plemiške rodbine iz Dubrovnika. Po zaslugi Desanke Kovačević-Kojić jih poznamo v celoti.⁴ Vpogled v organizacijo poslovanja odkriva, da je morala biti pisana dokumentacija in računanje v rudarskih in poslovnih krogih mnogo bolj razširjeno, kot so to lahko danes predstavljamo. To dokazujejo tudi že omenjene poslovne knjige bratov Kabužić, ki so pri vodenju trgovskih knjig uporabljali dvojno knjigovodstvo in upoštevali napredno poslovno tehniko. Na podoben način kot za srebro so napravljeni izračuni tudi za baker in svinec.

Rudarstvo je predstavljalo v gospodarskem razvoju srednjeveške Srbije in Bosne zelo uspešno dejavnost. Srbskim in bosanskim vladarjem je prinašala velike dohodke. Oni so na podlagi regalnih pravic pobirali poseben davek »urburo«, ki so jo bili obvezni plačevati rudarji. Znašala je okrog ene desetine izkopane rude. Med regalne pravice vladarja sodijo tudi dohodki od kovnice denarja. Kovnice so dajali srbski vladarji najpogosteje Dubrovčanom v zakup. Posredno pa je vladarjem prinašal velike dohodke tudi povečan trgovski promet. Tu je mišljena carina na uvoženo blago. Napredek rudarstva je pospeševal v Bosni in Srbiji nadaljnji proces urbanizacije. Rudniki so v prvi polovici 15. stoletja postali tudi centri trgovine in obrti. Dubrovčani so bili pomemben dejavnik v lokalni in posredniški trgovini. Organizirani so bili v kolonijah. V tridesetih letih 15. stoletja, ko se pojavijo na Balkanu Turki, začne plahneti aktivnost Dubrovčanov v srbskih in bosanskih trgih. Njihovo mesto postopno prevzemajo domači trgovci, ki se vključujejo v trgovino, predvsem v kreditno trgovino.

Posebno poglavje je posvečeno ekonomiji rudarskega poslovanja, v katerem avtor obsežno razpravlja o poslovanju, o stroških in dobičku, o donosnosti in rizičnosti vlaganja v rudarsko panogo. Naveden je primer rudnikov v Trepči, ko je eden od sultanovih funkcionarjev izdelal analizo stroškov in dohodkov. Pregled stroškov je predstavljen v tabelarični obliki. Avtor tudi ugotavlja, koliko topljenega srebra bi morali dobiti od izkopane rude, da bi imeli lastniki neko korist.

Iz celotne predstavitve starega srbskega rudarstva – od njenih začetkov, preko vrhunca, do zamlanja – sem opozoril le na nekaj najbolj vpadljivih in specifičnih ugotovitev. Knjiga ni zanimiva le za zgodovinarje, ampak bodo v njej našli dovolj gradiva tudi naravoslovci, predvsem strokovnjaki iz vrst rudarstva i metalurgije.

Knjigi je dodan obsežen povzetek v angleškem jeziku in kot pomagalo izčrpen indeks osebnih in krajevnih imen.

Ignacij Voje

² F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, str. 71.

³ Povijesni arhiv u Dubrovniku, Deb. Not., knj. LII, fol. 44 – 24. VIII. 1490.

⁴ D. Kovačević-Kojić, Trgovačke knjige braće Kabižić (Caboga) 1426–1433, Spomenik SANU 137, Beograd 1999.